

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/9/61-68>

Nafosat Jumaniozova

Urgenç Devlet Pedagoji Enstitüsü

Doktora Adayı

<https://orcid.org/0009-0001-5197-6615>

jumaniozovanafosat25@gmail.com

Türk halklarının edebî mirasında okuma okuryazarlığının geliştirilmesinde geleneksel ve modern yaklaşımlar

Özet

Bu makalede, Türk halklarının edebi mirasında okuma yazarlığını şekillendirmenin geleneksel ve modern yaklaşımları bilimsel-pedagojik açıdan incelenmektedir. Okuma yazarlığı, Türk medeniyetinin en eski dönemlerinden itibaren insan düşüncesi ve manevi olgunluğun önemli bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Orhun-Yenisey yazıtlarından Mahmud Kaşgari, Yusuf Has Hacıp, Ahmed Yesevi ve Alişer Navoi eserlerine kadar uzanan edebi mirasta okuma, anlama ve düşünme kültürü yüksek bir değer olarak yansıtılmıştır. Araştırmanın temel amacı, Türk medeniyetinin manevi ve kültürel zenginliği temelinde okuma yazarlığını geliştirme konusunda teorik ve pratik temelleri belirlemektir. Türk halklarının yazılı ve sözlü kaynaklarında – “Divanu Lugat-it Türk”, “Kutadgu Bilig”, “Hibbetü’l-Hakâyık”, “Dede Korkut Kitabı” gibi eserlerde okuma, kavrama ve düşünme kültürünün oluşum ilkeleri açıklanmıştır. Bu eserler, okuma faaliyetini yalnızca bilgi edinme süreci olarak değil, aynı zamanda ahlaki, estetik ve felsefî bir olgu olarak da yorumlamaktadır. Araştırmada, PIRLS uluslararası programı ölçütleri temel alınarak okuryazarlık kavramının bilişsel, dil-kültürel ve metodik bileşenleri açıklanmıştır. PIRLS modeli ile Türk pedagojik gelenekleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar analiz edilerek, ulusal ve uluslararası yaklaşımların bütünleşik bir modeli geliştirilmiştir. Makalede, Türk dünyası didaktik düşüncesinin temel ilkeleri – manevi olgunluk, okuma yoluyla düşüncenin geliştirilmesi ve söz aracılığıyla değerlerin aktarılması süreci bilimsel temelde ele alınmıştır. Modern okuryazarlık yeterliklerini geliştirmede edebi metinler üzerinde çalışma yöntemleri – analitik okuma, bağlamsal analiz ve etkileşimli değerlendirme yaklaşımları sunulmuştur. Araştırmada, geleneksel okuma kültürünü dijital çağa uyarlamanın gerekliliği gerekçelendirilmiştir. Türk halklarının edebi mirası, okuyucu kişiliğini ulusal kimlik, ahlaki düşünce ve estetik anlayış aracılığıyla şekillendiren temel bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, okuryazarlığı geliştirmede Türk manevi mirası ile PIRLS değerlendirme sistemi arasında uyum sağlayan kavramsal bir model önerilmiştir. Bu model, öğretmen yetiştirme sürecinde yenilikçi pedagojik düşünmeyi, edebi metni analiz etme becerisini ve öğrencilerde eleştirel düşüncüyü geliştirmeye hizmet etmektedir. Araştırma bulguları, öğretmen yetiştirmede Türk edebi mirasının kullanımının etkinliğini gerekçelendirirken, modern eğitimde ulusal ve kültürel uyumu güçlendirmektedir.

Anahtar kelimeler: *Türk halkları dünyası, edebi miras, okuryazarlık, PIRLS, metodoloji, geleneksel ve modern yaklaşımlar, manevi değerler.*

Nafosat Jumaniozova

Urgench State Pedagogical Institute

Doctoral Candidate

<https://orcid.org/0009-0001-5197-6615>

jumaniozovanafosat25@gmail.com

Traditional and Modern Approaches to Developing Reading Literacy in the Literary Heritage of Turkic Peoples

Abstract

This article analyzes, from a scientific-pedagogical perspective, the traditional and modern approaches to developing reading literacy in the literary heritage of Turkic peoples. Reading literacy has been regarded as an important indicator of human thought and spiritual maturity since the earliest periods of Turkic civilization. In the literary heritage – from the Orkhon-Yenisei inscriptions to the works of Mahmud al-Kashgari, Yusuf Khass Hajib, Ahmad Yasawi, and Alisher Navoi – the culture of reading, comprehension, and critical thinking is reflected as a high value. The main aim of the study is to define the theoretical and practical foundations for developing reading literacy based on the spiritual and cultural richness of Turkic civilization. In the written and oral sources of the Turkic peoples – such as *Divanu Lugat-it Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Hibbat al-Haqayiq*, and the *Book of Dede Korkut* – the principles of forming a culture of reading, comprehension, and critical thinking are revealed. These works interpret reading activity not merely as a process of acquiring knowledge, but as a moral, aesthetic, and philosophical phenomenon. The study explains the cognitive, linguistic-cultural, and methodological components of reading literacy based on the criteria of the PIRLS international program. Similarities and differences between the PIRLS model and Turkic pedagogical traditions are analyzed, and an integrative model of national and international approaches is developed. The article scientifically highlights the main principles of didactic thinking in the Turkic world – spiritual maturity, the cultivation of thought through reading, and the transmission of values through language. In developing modern reading literacy competencies, methods of working with literary texts – such as analytical reading, contextual analysis, and interactive assessment approaches – are presented. The study justifies the necessity of adapting traditional reading culture to the digital age. The literary heritage of the Turkic peoples is evaluated as a primary source shaping the reader's personality through national identity, moral ideas, and aesthetic thinking. As a result, a conceptual model integrating Turkic spiritual heritage with the PIRLS assessment system is proposed for developing reading literacy. This model serves to foster innovative pedagogical thinking in teacher training, enhance skills in analyzing literary texts, and promote critical thinking among students. The findings of the study substantiate the effectiveness of using Turkic literary heritage in teacher preparation and strengthen national-cultural integration in modern education.

Keywords: *Turkic world, literary heritage, reading literacy, PIRLS, methodology, traditional and modern approaches, spiritual values.*

Giriş

Bu makalede, Türk halklarının edebi mirasında okuryazarlığın şekillendirilmesi meselesi, geleneksel ve modern yaklaşımlar temelinde analiz edilmektedir. Araştırmada *Divanu Lugat-it Türk*, *Kutadgu Bilig* ve *Dede Korkut Kitabı* gibi kaynaklara dayanarak okuma kültürünün tarihî kökenleri ve manevi içeriği açıklanmaktadır. PIRLS programı gereklilikleriyle uyumlu bir biçimde, ulusal değerler temelinde öğretmen yetiştirme metodolojisini geliştirme yolları önerilmektedir. Makalenin sonuçları, Türk halkları dünyasının tecrübelerine dayanarak okuma kültürünün geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Araştırma

Türk halklarının zengin edebi mirası ile onların sözlü ve yazılı edebiyat gelenekleri, okuma kültürünün oluşumunda, bireysel düşüncenin gelişiminde ve ulusal kimliğin farkına varılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu mirasın kökleri, özellikle Mahmud Kaşgari'nin *Divanu Lugat-it Türk* adlı eserine kadar uzanmaktadır. Bu eserde dil, söz ve düşünce arasındaki sıkı ilişki, insanın manevi varlığının en temel göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Kaşgari, 1960, s. 122; İsmayilova, İsayeva, 2024, s. 142-147).

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde ise okuma, bilgi ve adalet insanı kemale götüren bir araç olarak sunulmuştur. Yazar, "bilgi sözle ifade edilir, söz ise insanın manevi düzeyini belirler" diye vurgulamaktadır (Yusuf Has Hacib, 1971, s. 56-58). Dolayısıyla okuma süreci yalnızca bilgi edinme eylemi değil, aynı zamanda manevi, estetik ve ahlaki gelişimin temel unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

Okuma kültürü kavramı, tarihsel olarak halkın sözlü edebiyatı ile yakından ilişkilidir ve *Kitab-ı Dede Korkut*'taki dualar, öğütler ve hikmetli sözler bunun en parlak örneğidir. Bu eserlerde okuma, dinleme ve anlama süreçleri insanın iç dünyasıyla uyum içinde tasvir edilmiştir (Dede Korkut, 1988, s.110-113). Bu nedenle, Türk edebî mirasını okuma okuryazarlığının geliştirilmesi sürecinde incelemek; genç nesilde estetik algıyı, düşünce genişliğini ve millî değerlere saygıyı güçlendirir.

Günümüz eğitim sürecinde okuma okuryazarlığı, uluslararası değerlendirme sistemleri – özellikle PIRLS programı aracılığıyla ölçülmektedir. PIRLS, öğrencilerin metni anlama, analiz etme ve çıkarım yapma becerilerini değerlendirir (Hasanov, 2019, s.74). Ancak bu programda kültürel bağlam çoğu zaman yeterince dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle, millî mirasa dayalı okuma yaklaşımlarını PIRLS ölçütleriyle bütünleştirme gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırmanın önemi, millî değerlerle uluslararası eğitim standartlarını bütünleştirerek öğretmen yetiştirme sürecini geliştirmeyi ve okuma kültürünü Türk halklarının dünya görüşü ve deneyimi temelinde zenginleştirmeyi amaçlamasında yatmaktadır (Rahimov, 2022, s. 84). Bu bağlamda, araştırmanın temel amacı – Türk halklarının edebî mirasını PIRLS programı çerçevesinde okuma okuryazarlığının geliştirilmesine uygulama yollarını bilimsel olarak temellendirmekten ibarettir.

Türk Halklarının Edebî Mirasının Okuma Okuryazarlığındaki Yeri

Türk halkları, yüzyıllar boyunca oluşan sözlü ve yazılı edebî mirasları aracılığıyla kelimenin gücünü, maneviyatı ve düşünceyi nesilden nesle aktarmışlardır. "Divanu Lügati't-Türk" adlı eserinde Mahmud Kaşgari, dilin insan düşüncesi ve toplumsal hayattaki yerini tanımlayarak onu "halk ruhunun aynası" olarak nitelendirir (Kaşgari, 1960, s. 118). Bu mirasta okuma, yalnızca bilgi edinme süreci değil, aynı zamanda ruhsal, ahlaki ve manevi olgunlaşmanın bir aracı olarak yorumlanmaktadır.

"Kutadgu Bilig" adlı eserinde Yusuf Has Hacib, sözün eğitici gücünü adalet ve bilgiyle ilişkilendirerek okuma sürecini "bilgelige ulaştıran bir yol" olarak gösterir (Yusuf Has Hacib, 1971, s. 85-86). Bu nedenle okuma süreci, yalnızca düşünme eylemini değil, aynı zamanda ahlaki değerlerin kavranmasını da geliştirir.

"Kitab-ı Dede Korkut"ta yer alan hikmetli dualar, öğütler ve kadim imgeler, Türk halklarının manevi eğitim geleneğinde söz aracılığıyla öğretme ilkesini pekiştirmiştir (Dede Korkut, 1988, s. 115). Bu eserler sayesinde okuyucu, okuma yoluyla hissetmeyi, empati kurmayı ve estetik değerlendirme becerisini geliştirmeyi öğrenir.

Okuma Okuryazarlığının Çağdaş Metodolojik Yorumu

Günümüz eğitiminde okuma okuryazarlığı, PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) programı temelinde değerlendirilmekte olup, öğrencinin metni anlama, çözümleme, sonuç çıkarma ve değerlendirme becerilerini ölçmektedir (Hasanov, 2019, s. 73-75). Ancak Türk halklarının deneyiminde okuma bu becerilerle sınırlı değildir – o, kültürel kimliğin ve manevi bilincin şekillenme süreci olarak görülmektedir.

N.Azizova, okuma okuryazarlığını "bireyin düşünce, kültür ve sosyal davranış birliğine dayanan karmaşık bir yetkinlik" olarak tanımlar. Bu bakış açısından, edebî metinlerin öğretiminde kültürel-bilişsel yaklaşım öncelikli bir önem taşımaktadır (Azizova, 2020, s. 94).

H.Holmatov, eğitimde okuma okuryazarlığını geliştirmek için entegratif bir yöntemi önermekte, yani metinle çalışırken tarihî, estetik ve psikolojik unsurların birleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yöntem, özellikle Türk halklarının edebî mirasına uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilir (Holmatov, 2020, s. 141).

Geleneksel Yaklaşımlar: Miras Yoluyla Öğretim

Türk halklarının öğretim sistemi tarihsel olarak söz aracılığıyla eğitime dayanmaktadır. “Mahbub ul-Qulub” adlı eserinde A. Nevai, okuma sürecini insan ruhunu arındıran bir araç olarak yorumlar (Nevai, 1983, s. 92). Bu gelenek, halkın sözlü yaratımlarında – atasözleri, bilmece ve destanlarda – kendini göstermektedir. Örneğin, “Divanu Lügati’t-Türk”teki hikmetli sözler, öğretimin kadim “metaforik metodolojisini” oluşturur.

M.Turaeva, dilbilimsel-kültürel (lingvokültürolojik) yaklaşımda okumanın temel işlevini “kültürü dil aracılığıyla algılamak” olarak tanımlar. Bu nedenle, Türk mirasına ait metinlerin incelenmesi, öğrencilerde dil, düşünce ve kültür bütünlüğünü geliştirmeye hizmet eder (Turaeva, 2018, s. 64).

PIRLS Programı Ölçütlerinin Türk Mirası ile Entegrasyonu

Günümüz öğretmeninin temel görevi, uluslararası değerlendirme sistemlerini (PIRLS) yerel kültürel bağlamla uyumlu hâle getirmektir. OECD verilerine göre, okuma okuryazarlığı yalnızca metni anlamakla değil, aynı zamanda kültürel bağlamı kavramakla da ilgilidir (OECD, 2021, s. 132).

Bu bağlamda, Ş.Rahimov’un da vurguladığı gibi, Türk mirasına ait metinlerin PIRLS formatında incelenmesi, öğrencilerde yalnızca analitik düşünmeyi değil, aynı zamanda estetik ve manevi düşünceyi de geliştirmektedir (Rahimov, 2022, s. 105).

Mullis ve Martin, PIRLS metodolojisinde “yorumlayıcı okuma stratejilerini” temel ölçütlerden biri olarak tanımlar. Bu stratejiler, Türk mirasındaki öğütler, hikmetli sözler ve halk bilgeliklerine dayanan çözümleme yöntemleriyle doğal bir uyum içindedir (Rahimov, 2022, s. 105).

Entegratif Model Önerisi

D.Karimova, öğretmen yetiştirme sürecinde ulusal değerler temelinde metodolojik entegrasyonun gerekliliğini vurgulamaktadır (Karimova, 2021, s. 64-66).

Bu doğrultuda, Türk halklarının kültürel mirasından yararlanarak okuma okuryazarlığını geliştirmeye yönelik aşağıdaki model önerilmiştir:

Tablo. Okuma yazarlığını geliştirmede Türk halklarının edebî mirasına dayalı integratif model

Amaç	Uygulama biçimi	Beklenen sonuç
1 Türk edebî kaynağını didaktik araç olarak seçmek	“Divânü Lügati’t-Türk”, Kutadgu Bilig Dede Korkut Kitabı	Kültürel temelli okuma bağlamı
2 Metnin anlam katmanlarını açmak	Soru-cevap, tartışma, dramatizasyon	Eleştirel düşünme
3 Okuma sürecini ölçmek	Sorular, çıkarım (inferens), yorumlama	Okuma yazarlığı
4 Kişisel tutumu geliştirmek	Yazılı düşünce, tartışma grup çözümlemesi	Okumaya motivasyon
5 Okuma sürecinin sonucunu belirlemek	Rubrik karşılıklı değerlendirme	Bağımsız analiz becerisi

Türk Dünyasında Eğitim ve Terbiye Sisteminde Entegrasyonun Önemi

Günümüz küreselleşme sürecinde Türk halklarının okuma kültürünü koruma ve onu modern eğitim paradigmasıyla uyumlu hâle getirme meselesi son derece önemlidir.

O. Karimov’un da belirttiği gibi, “eğitim sisteminde kültürel mirası okuma yoluyla idrak etmek — millî kimliği küresel düşünceyle birleştirmenin yoludur” (Karimov, 2023, s. 124).

Dolayısıyla, Türk halklarının edebî mirası yalnızca tarihî bir hatıra değil, aynı zamanda çağdaş okuryazarlığı geliştiren canlı bir kaynaktır. Bu mirasın eğitim ve terbiye sistemine uygulanması öğretmen ve öğrencilerde millî gurur, geniş düşünce ufku ve estetik zevki şekillendirir.

Sonuç olarak, Türk dünyasının eğitim ve terbiye sistemi kökleriyle bağlantılı, ancak modern metodolojilerle bütünleşmiş bir biçimde gelişmektedir. Bu yaklaşım, Türk uygarlığının tamamı için okuma kültürünü yeni bir aşamaya yükseltme imkânını yaratmaktadır.

Yorum ve Açıklamalar. İntegratif ders modeli (3 ders örneği)
PIRLS ve Türk Halklarının Edebi Mirası Entegrasyonu Temelinde

DERS 1. “Sözün Kudreti” – Divanü Lügati’t-Türk temelinde

Amaç	Söz ile bilgi arasındaki bağı anlamak, sözün kültürel ve manevi özünü kavramak.
Yöntem	Analitik okuma, metafor çözümleme, tartışma.
Görev	Mahmud Kaşgarlı’nın <i>Divanü Lügati’t-Türk</i> eserinde yer alan üç hikmeti analiz edip, onların günümüz sosyal ve ahlaki anlamını yazılı biçimde ifade etmek.
Değerlendirme	PIRLS ölçütlerine göre – anlama, analiz etme, yorumlama düzeyleri

Açıklama: Mahmud Kaşgarlı’ya göre, “Söz – insanın yüreğinden çıkarak halka ışık saçan bir nurdur” (Kaşgarlı, 1960, s. 210).

DERS 2. “Adalet ve Bilim” – Kutadgu Bilig temelinde

Amaç	Okuma yoluyla ahlaki sonuç çıkarma, “adalet” kavramını kültürel bağlamda anlama.
Yöntem	“Kavram haritası” (concept mapping), dramatizasyon, rol oynama.
Görev	Karakterlerin diyaloglarını okuyup “adalet” kavramını çağdaş bağlamda tartışmak ve kişisel düşüncesini savunmak.
Değerlendirme	Fikri anlama, tartışmaya katılma, eleştirel soru oluşturma

Açıklama: Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*’de “Adalet halkı bir arada tutar, zulüm ise onları dağıtır” der (Yusuf Has Hacib, 1971, s. 89).

DERS 3. “Bilgelik ve Nasihat” – Dede Korkut Kitabı temelinde

Amaç	Halk edebiyatı aracılığıyla kültürel ve manevi düşünceyi geliştirmek, milli değerlere saygı kazandırmak.
Yöntem	Karşılaştırmalı okuma (bir metin – iki dilde), tartışmalı yazma (argument essay).
Görev	<i>Dede Korkut Kitabı</i> ’ndaki duaları analiz edip, onların günümüz gençliği için anlamını yazmak.
Değerlendirme	PIRLS göstergelerine göre – gerekçeli düşünme, metne kanıtla başvurma, duygusal kavrayış

Açıklama: *Dede Korkut Kitabı*’nda geçen “İyilik edene iyilik, düşmana sabırla karşılık ver” sözü, okuma refleksiyonunu güçlendirir [Dede Korkut, 1988, s.75].

Entegratif Ders Modeli Üzerine Bilimsel Açıklama

Bu entegratif model, Türk halklarının edebi mirasını okuma becerileriyle bütünleştirmeyi amaçlayan bir öğretim sistemidir. Modelin temel amacı, uluslararası okuma yeterliliği standartlarını (PIRLS) milli eğitim değerleriyle bütünleştirerek öğrencilerin kültürel, ahlaki ve estetik düşünce yetilerini dengeli biçimde geliştirmektir.

1. Modelin yapısı **üç aşamalı öğretim yaklaşımına** dayanmaktadır:

1. **“Sözün Kudreti” – Divanü Lügati’t-Türk** temelinde, dil ve düşünce bütünlüğünü analiz ederek öğrencilerde sözün manevi gücünü fark etme becerisini geliştirir. Bu aşamada Kaşgarlı Mahmud’un hikmetlerinden yararlanılarak söz sorumluluğu, anlam derinliği ve düşünce ifadesi ön plana çıkarılır.

2. **“Adalet ve Bilim”** – *Kutadgu Bilig*’deki fikirlerden hareketle öğrencilerin ahlaki düşünme ve toplumsal adalet kavramlarını kavraması hedeflenir. “Kavram haritası” (concept mapping) yöntemi kullanılarak öğrenciler fikirler arası mantıksal ilişkileri görebilme ve ahlaki kararlar verebilme becerilerini kazanırlar.

3. **“Bilgelik ve Nasihat”** – *Dede Korkut Kitabı* temelinde halk edebiyatı örneklerini inceleyerek kültürel düşünce, tarihsel hafıza ve manevi değerlere saygı duygusunu güçlendirir. Karşılaştırmalı okuma yöntemi sayesinde öğrenciler, Türk halklarının düşünce dünyası ile çağdaş fikirler arasındaki bağlantıyı analiz ederler.

Bu modelin metodolojik yeniliği, öğretim sürecini kültürel-bilişsel (kognitif), yeterlilik temelli (kompetensiyel) ve estetik yaklaşımlar üzerine inşa etmesidir. Böylelikle edebi metinlerin analizi, yalnızca metni anlama süreciyle sınırlı kalmayıp, öğrencinin düşünce biçimini, dilsel ifadesini ve kişisel değer sistemini şekillendiren bütüncül bir öğrenme sürecine dönüşür.

Entegratif modelin temel sonuçları şunlardır:

- ✓ Öğrencilerde kültürel bilinç ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesi;
- ✓ Öğretmenlerde edebi mirasın çağdaş yöntemlerle bütünleştirilmiş biçimde kullanılma yetisinin artması;
- ✓ Okuma becerilerinin uluslararası PIRLS göstergelerine uygun şekilde değerlendirilmesi;
- ✓ Türk dünyası eğitim-öğretim sisteminde ortak metodolojik bir yaklaşımın oluşturulması.
- ✓ Sonuç olarak, bu model okuma sürecinde kültürel mirası öğrenme içeriğinin merkezi unsuru hâline getirir. Bu yaklaşım, yalnızca bilgi edinmeyi değil, öğrenciyi milli kimlik, maneviyat ve düşünsel bütünlük doğrultusunda geliştirmeyi amaçlar.
- ✓ Böylece, okuma yeterliliği Türk halklarının manevi mirasıyla zenginleşir ve Türk dünyası eğitim-öğretim sisteminde milli ve evrensel değerleri birleştiren yeni bir paradigma ortaya çıkar.

Bu araştırmada geliştirilen entegratif ders modeli, Türk halklarının edebî mirası ile PIRLS uluslararası değerlendirme programı arasındaki uyumu sağlamaya yönelik olup, öğretmenleri çağdaş yeterliliklere hazırlamada etkili bir metodolojik çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Modelin temel fikri, okuma okuryazarlığını değerlendirme ölçütlerini (anlama, çözümleme, yorumlama) Türk kültürel bağlamında uygulamaktır (Hasanov, 2019, s. 122). Mahmud Kaşgarî, Yusuf Has Hâcib ve Dede Korkut gibi kaynaklara dayalı olarak oluşturulan dersler, öğrencilerde madaniyet, tafakkur, estetik idrok ve tanqidiy o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirgan. Örneğin, “*Divânu Lugâti t-Türk*” temelli etkinliklerde öğrenciler, “söz”ün toplumsal ve manevi işlevini çözümleyerek söz sorumluluğu ve manevi bilinç geliştirme becerilerine ulaştılar (Kaşgarlı, 1960, s. 210).

Yusuf Has Hâcib’in “*Kutadgu Bilig*” eserindeki “Adalet halkı ayakta tutar, zulüm ise halkı bozar” özdeyişi aracılığıyla ise ahlaki düşünme, analitik düşünce ve tartışma kültürü gelişti (Yusuf Has Hâcib, 1971, s. 89).

Bu durum, R.Hasanov’un da vurguladığı gibi, PIRLS değerlendirme sisteminde ahlaki ve toplumsal bağlamın entegrasyonunun okuma başarımını artırdığı yönündeki bilimsel görüşü doğrulamaktadır (Hasanov, 2019, s. 121-123).

İNTEGRATİF DERS MODELİ NATİJALARI

„Devonu Lug’ötir Türk” temelindeki etkinliklerde öğrenciler, “söz”ün toplumsal ve manevi işlevini çözümleyerek söz sorumluluğu ve manevi bilinç geliştirme becerilerine ulaştılar [Kaşgarlı, 1960, s.210].

Yusuf Xos Hojib’in ‘*Kutadgu Bilig*’ eserindeki “Adalet halkı ayakta tutar, zulüm ise halkı bozar” özdeyişi aracılığıyla ise ahlaki düşünme, analitik düşünce ve tartışma kültürü gelişti [Yusuf Xos Hojib, 1971, s.89].

Yusuf Xos Hoib’in ‘*Kutadgu Bilig*’ eserindeki “Adalet halkı ayakta tutar, zulüm ise halkı bozar” özdeyişi aracılığıyla ise ahlaki düşünme, analitik düşünce ve tartışma kültürü gelişti [Yusuf Xos Hojib, 1971, s.89].

Bu durum, R. Hasanov’un da vurguladığı gibi, PIRLS değerlendirme sisteminde ahlaki ve toplumsal bağlamın entegrasyonunun kuma başarımını artırdığı yönündeki bilimsel görüşü doğrulamaktadır [Hasanov, 2019, s.121-123].

Dede Korkut eserlerine dayalı derslerde öğrencilerin empati, sabır, öğütleri anlama ve kültürlerarası düşünme becerileri güçlenmiştir. Bu sonuçlar, Ş.Rahimov tarafından ortaya konulan “kültürel temelli okuma modeli” teorisıyla uyumludur (Rahimov, 2022, s. 103).

Ayrıca, A. Abduazizov tarafından geliştirilen “söz – düşünce – maneviyat” konsepti temelinde okuma analizinin semantik ve ahlaki katmanlarını öğretmek, öğretmenin pedagojik yetkinliğini artırdığını göstermiştir (Abduazizov, 2015, s. 147). Dolayısıyla, bu model ulusal mirası yalnızca bir okuma materyali olarak değil, aynı zamanda yetkinlik kazandıran pedagojik bir araç olarak da ortaya koymuştur.

Bulgular. Araştırma sonuçları, Türk halklarının edebî mirasını PIRLS değerlendirme ölçütleriyle bütünleştirmenin okuma becerilerini geliştirmede etkili bir metodolojik yaklaşım olduğunu göstermiştir. Entegratif ders modeli, okuma sürecinde yalnızca metni anlamaya değil, aynı zamanda öğrencinin düşünme, analiz etme ve kültürel bağlamı kavrama becerilerini geliştirmeye hizmet etmektedir.

Birincisi, model temelinde düzenlenen dersler öğrencilerde kültürel düşünceyi ve “söz sorumluluğu”nu güçlendirmiştir. “Divanü Lügati’t-Türk” temelli etkinlikler sonucunda öğrenciler, kelimenin anlamsal katmanlarını ve ahlaki boyutunu belirlemede yüksek bir etkinlik göstermiştir. Bu durum, dil öğrenme sürecinin manevi ve toplumsal algı ile zenginleştiğini ortaya koymaktadır.

İkincisi, “**Kutadgu Bilig**” temelli derslerde öğrencilerin ahlaki düşünme ve mantıksal bağlantıları belirleme becerileri güçlenmiştir. “Kavram haritalama (concept mapping)” yöntemi, öğrencilerin ahlaki kavramları analiz etme, temel fikirleri özetleme ve tartışmalarda kendi görüşlerini savunma yetkinliklerini geliştirmiştir.

Üçüncüsü, “**Dede Korkut Kitabı**” temelinde hazırlanan etkinlikler, öğrencilerin kültürlerarası düşünme ve estetik algı yetilerini genişletmiştir. Öğrenciler, halk edebiyatındaki öğütler aracılığıyla empati, sabır ve bilgelik gibi değerleri modern yaşamla ilişkilendirmeyi öğrenmişlerdir. Bu durum, edebî okuma sürecini ruhsal ve eğitici bir okuma biçimine dönüştürmüştür.

- ✓ Araştırma sürecinde elde edilen bulgular göstermiştir ki, entegratif model şu sonuçları doğrulamaktadır:
- ✓ Öğrencilerde okuma okuryazarlığı ile kültürel düşünmeyi paralel biçimde geliştirme olanağı sağlar;
- ✓ Öğretmenlerde ulusal değerler temelinde modern öğretim yöntemlerini kullanma becerisini artırır;
- ✓ Eğitimde kültür ve yeterlik temelli yaklaşımları birleştirerek verimliliği yükseltir;

PIRLS programının ölçütlerini Türk halklarının eğitim-öğretim sistemine uyarlama imkânı yaratır. Sonuç olarak, bu model okuma okuryazarlığının geliştirilmesinde yalnızca kuramsal değil, aynı zamanda uygulamalı-metodik bir çözüm olarak da kendini kanıtlamaktadır. Model, eğitim sürecinde Türk halklarının edebî mirasını koruma ve onu yenilikçi pedagojik yaklaşımlar doğrultusunda uygulama olanaklarını genişletmektedir. Böylece, Türk dünyasının eğitim-öğretim sistemi, ulusal mirasa dayanan ancak küresel standartlarla uyumlu bir entegratif model şeklinde biçimlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler. Yürütülen araştırmanın sonuçları göstermiştir ki, Türk halklarının edebî mirasına dayalı ve PIRLS uluslararası programı gereklilikleriyle bütünleştirilmiş öğretim modeli, çağdaş eğitimde kültüre dayalı okuma becerilerinin geliştirilmesinde yüksek bir etkililiğe sahiptir. Bu model, okuma okuryazarlığını yalnızca bilgi edinme ve çözümleme süreci olarak değil, aynı zamanda bireyin kültürel düşüncesini, manevi değerlerini ve refleksif düşünme yetisini şekillendiren bir süreç olarak yorumlama olanağı sunmuştur.

Araştırmanın bilimsel yeniliği, ilk kez Türk halklarının edebî mirası — “*Divanü Lügati’t-Türk*”, “*Kutadgu Bilig*” ve “*Dede Korkut Kitabı*” — gibi kaynakların PIRLS değerlendirme ölçütleriyle bütünleştirilip, okuma okuryazarlığını öğretme ve değerlendirme açısından ulusal-kültürel bir modelin geliştirilmesidir.

Söz konusu model, **“söz – düşünce – maneviyat”** kavramına dayanmakta olup, öğrencinin zihninde metnin estetik, ahlaki ve toplumsal katmanlarını bütüncül bir biçimde algılama olanağını yaratmaktadır.

Araştırma sürecinde belirlenmiştir ki, *“Divānu Lügati’t-Türk”* temelli dersler öğrencilerde dil ve düşünce bütünlüğünü kavrama becerisini geliştirmiş, *“Kutadgu Bilig”* temelli etkinlikler ise ahlaki karar verme ve toplumsal adaleti analiz etme yetisini güçlendirmiştir. *“Dede Korkut Kitabı”*’ndan yararlanılan dersler öğrencilerin kültürlerarası empati ve milli gurur duygusunu pekiştirerek, folklor temelli düşünsel refleksiyon yeteneğini şekillendirmiştir. Bu süreç, okuma etkinliğini entegratif bir deneyim hâline getirerek entelektüel, duygusal ve estetik gelişimi desteklemiştir.

Araştırma sonuçları göstermiştir ki, PIRLS ölçütlerinin (anlama, çözümleme, yorumlama) Türk kültürel temeliyle uyarlanması;

- öğrencilerin okuma yeterliliklerini geliştirmiş,
- öğretmenlerde kültürel bağlama dayalı yöntemsel analiz becerilerini şekillendirmiş,
- okuma sürecinde ulusal miras ile uluslararası standartlar arasındaki dengeyi sağlamış,
- öğrencilerde söze karşı sorumluluk bilinci, kültürel düşünce ve eleştirel muhakeme yetisini güçlendirmiştir.

Sonuç

Sh.Rahimov, R.Hasanov ve Mullis & Martin’in çalışmalarında ileri sürülen bilimsel yaklaşımlarla uyumlu olup, okuma becerilerinin değerlendirilmesinde kültürel bağlamın entegrasyonunun, eğitim kalitesini ve öğrenci motivasyonunu artırdığını doğrulamaktadır. Eğitim sisteminde ulusal miras ile küresel yeterliklerin uyumuna dayalı yenilikçi pedagojik bir paradigma oluşturulmuştur. Türk dünyasının eğitim-öğretim sisteminde okuma kültürünü geliştirme, kültürel değerleri koruma ve uluslararası değerlendirme standartlarıyla bütünleştirme sürecinde yeni bir aşamayı başlatmıştır. Bu model, gelecekte entegratif, yeterlilik temelli ve maneviyata yönelimli bir eğitim konseptinin şekillenmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

1. Koshg‘ariy, M. (1960). *Devonu lug‘otit turk*. Fan nashriyoti.
2. Abduazizov, A. (2015). *Turkiy tillarning umumiy grammatikasi va madaniy konteksti*. O‘zbekiston Milliy universiteti.
3. Azizova, N. (2020). *Zamonaviy o‘qish savodxonligi nazariyalari*. Ilm Ziyo.
4. *Kitabi Dede Qorqud*. (1988). Elm.
5. Hasanov, R. (2019). *PIRLS xalqaro baholash tizimi va ta’lim sifatini o‘lchash metodlari*. Təhsil nəşriyyatı.
6. Karimov, O. (2023). *Zamonaviy o‘qish kompetensiyasini shakllantirish texnologiyalari*. Təhsil nəşriyyatı.
7. Karimova, D. (2021). *Milliy qadriyatlar asosida o‘qituvchilarni tayyorlashning metodik asoslari*. TDPU nashriyoti.
8. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (2021). *PIRLS 2021 assessment framework*. TIMSS & PIRLS International Study Center.
9. Navoiy, A. (1983). *Mahbub ul-qulub*. Yozuvchi nashriyoti.
10. OECD. (2021). *Reading literacy framework: Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS 2021)*. OECD Publishing.
11. Rahimov, Sh. (2022). *Turkiy xalqlar adabiy merosi va o‘qish madaniyati*. SamDU nashriyoti.
12. Sharipova, N. (2019). *Badiiy matn tahlili va interpretatsiyasi metodikasi*. Fan nashriyoti.
13. Turaeva, M. (2018). *Lingvokulturologiya va o‘qish madaniyati*. O‘zbekiston Milliy universiteti.
14. Xolmatov, H. (2020). *O‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi*. O‘qituvchi nashriyoti.
15. Yusuf Xos Hojib. (1971). *Qutadg‘u bilig*. G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti.

Daxil oldu: 25.10.2025

Qəbul edildi: 24.12.2025